

De geschiedenis
van slavernij in Azië
onder de VOC
Leerlingen

internationaal instituut
voor sociale geschiedenis

Over dit lesmateriaal

Dit lesmateriaal is gemaakt door Paula van Rooij. Het is gebaseerd op onderzoek van Matthias van Rossum, senior onderzoeker bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) in Amsterdam.

Tenzij anders is vermeld, komen de voorbeelden en teksten uit zijn boekje *Kleurrijke tragiek. De geschiedenis van slavernij in Azië onder de VOC (Hilversum 2015)*. Dit materiaal is vrij te gebruiken voor onderwijsdoeleinden en andere non-profit activiteiten. Voor overig gebruik berusten rechten bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis: contact via mvr@iisg.nl of info@iisg.nl.

Slavernij in Azië: inleiding

In de onderbouw heb je geleerd dat vooral de West-Indische Compagnie (opgericht in 1621) betrokken was bij slavenhandel in de tijd van regenten en vorsten (1600-1700). Europeanen haalden producten uit Azië, Afrika en Amerika, die ze vervolgens over de hele wereld verhandelden. Zo werden ook mensen als slaven uit Afrika, naar Amerika verscheept en verkocht aan plantagehouders om daar het zware werk te doen.

Nieuw historisch onderzoek laat zien dat in dezelfde tijd ook in Azië onder de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC, opgericht in 1602) slavernij veel voorkwam. Slaven werkten overal: van timmerplaatsen en tuinen, tot smederijen en kleermakerswinkels. Zij konden als een soort bediende in huis worden gebruikt. Hoge VOC-officieren hadden vaak veel slaven in hun huishouden die voor hen kookten, hielpen met de kinderen of met schoonmaken. Vaak verhurden de officieren hun slaven aan anderen om via hun slaaf wat bij te verdienen.

De VOC gebruikte ook zelf slaven om zwaar werk te doen in mijnen, voor het onderhoud of bouwen van gebouwen, of om bijvoorbeeld bomen te kappen in afgelegen gebieden. De VOC handhaafde bovendien regels op slavenmarkten in VOC-gebied. De compagnie zorgde dus dat slavernij en slavenhandel ongehinderd en geordend konden plaatsvinden.

Mensen konden tot slaaf worden gemaakt door oorlogen, ontvoering of schulden. De handel in slaven vond over lange afstanden plaats. De slavenhandel was erg ingewikkeld: slaven werden vaak van India naar Indonesië gebracht, of van Oost-Afrika naar delen van Azië. De VOC handelde zelf vrij weinig in slaven, maar het VOC-personeel deed dit juist des te meer. Veel VOC-werknemers handelden tijdens hun scheepsreizen in Azië zelf in slaven om zo een centje bij te verdienen. Dit werd door de VOC toegestaan. Het was zo winstgevend dat mensen in dienst van de VOC voor deze handel soms zelfs andere havens aandeden om de schepen te vol laden met slaven. Dit mocht officieel niet.

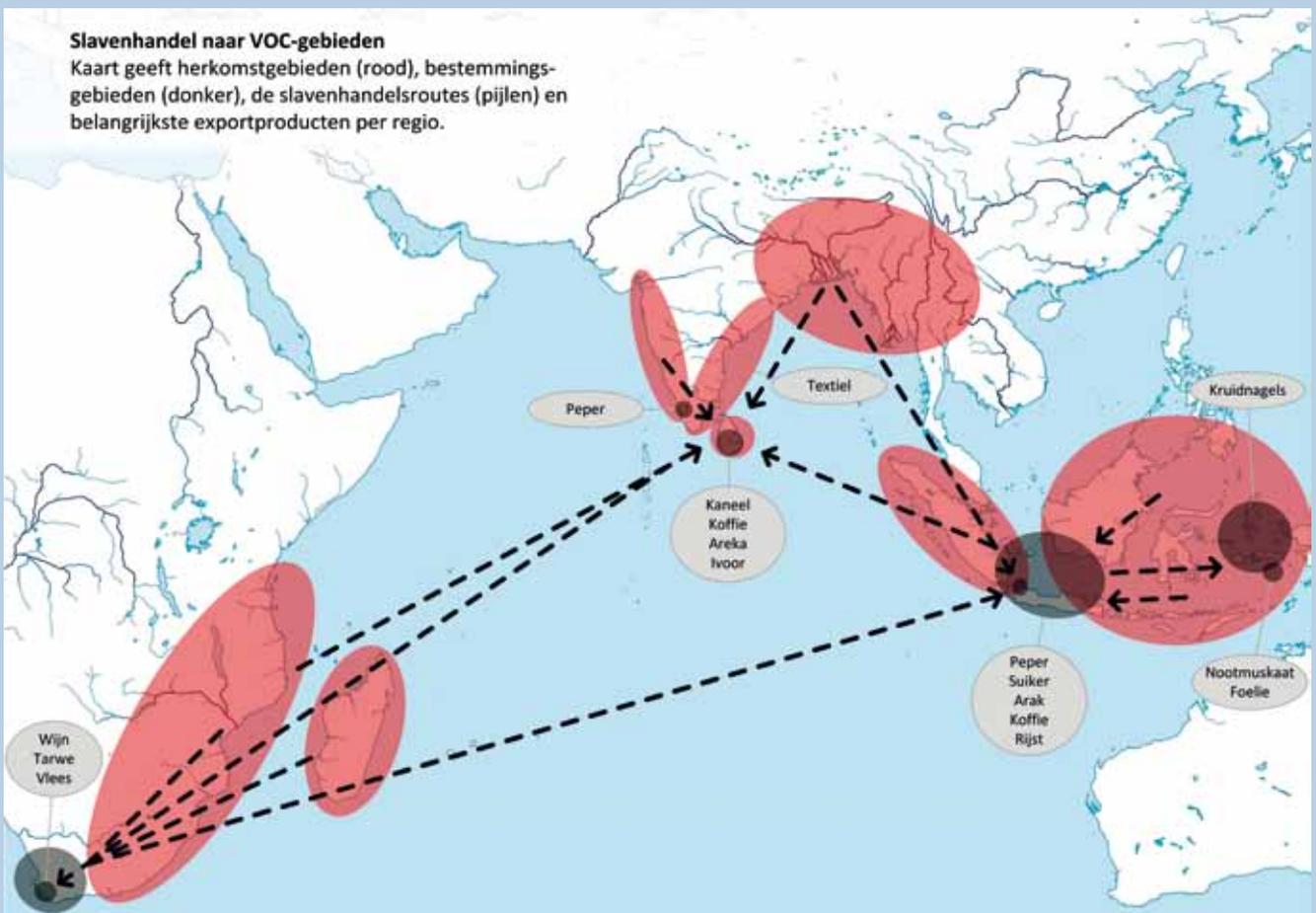
In dit boekje leer je meer over slavernij in Azië. Je gaat aan de hand van bronnen op zoek naar antwoorden op de volgende vragen:

1. Hoe belangrijk was slavernij in Azië: Waren er veel slaven? Wat voor werk deden ze? Hoe werden ze behandeld?
2. Wat was de plaats van de slavernij in Azië in de beginnende wereldeconomie?
3. Wie waren er betrokken bij slavernij en slavenhandel? En in hoeverre zijn Nederlanders verantwoordelijk voor slavernij in de tijd van de VOC?

Behalve dat je meer over slavernij in Azië leert, oefen je aan de hand van dit boekje ook met vaardigheden rond historisch denken en redeneren die op het centraal eindexamen worden getoetst. Zo leer je bronvragen te beantwoorden en hypothesen te formuleren bij bronnen. Ook oefen je met het vaststellen van de betrouwbaarheid, representativiteit en bruikbaarheid van de bronnen. Ten slotte vorm je je een mening over de morele kant van slavernij, waarbij je je moet beseffen dat mensen vroeger andere waarden en normen hadden dan nu.

Jaar	Slavenbevolking in Azië	Minimale invoer (per jaar)	Maximale invoer (per jaar)	Slavenbevolking in het Atlantisch gebied	Minimale invoer (per jaar)	Maximale invoer (per jaar)
1625	8000	500	850	1000	50	100
1650	31.000	1950	3350	12.500	800	1350
1675	54.500	3350	5800	16.500	1050	1800
1700	68.000	4200	7300	23.500	1500	2600
1725	72.000	4450	7700	36.500	2350	4050
1750	75.500	4650	8050	64.000	4100	7100
1775	79.500	4900	8450	100.000	6400	11.050
1800	68.000	4200	7250	116.000	7400	12.800
Totaal		660.000	1.135.00		495.000	850.000

Bron 1: Slavenbevolking in Nederlandse gebieden in Azië en het Atlantisch gebied (1625-1800).

Bron 2: (Slaven)handel naar en in het VOC-gebied in Azië (1600-1800).

De gebieden waar de meeste slaven vandaan kwamen zijn rood. De gebieden waar de meeste slaven moesten werken zijn blauw. De pijlen geven de belangrijkste handelsroutes aan.

Opdrachten

Oriëntatie

Opdracht 1

Hieronder staan zes vormen van slavernij of onvrije arbeid op alfabetische volgorde:

- A. Een horige moet in de Lage Landen de akkers van zijn heer omploegen.
- B. Een inwoner van Mesopotamië wordt verkocht als slaaf vanwege schulden.
- C. Een jongen moet 12 uur per dag werken met gevaarlijke machines in een katoenfabriek in Twente.
- D. Een meisje moet in een spinnerij in India werken om haar bruidsschat te betalen.
De spinnerij levert aan winkels in Amsterdam.
- E. Een slaaf uit Afrika moet in Suriname op een suikerplantage werken.
- F. Een slaaf uit Athene moet werken in de Laurionmijnen.

Zet deze vormen van slavernij in chronologische volgorde, van vroeger naar later. Noteer de nummers. Noteer vervolgens bij elk nummer de naam van het tijdvak en de bijbehorende jaartallen. Noem bij elk tijdvak ook de historische periode.

Opdracht 2

In de inleiding heb je gelezen dat dit boekje gaat over slavernij in Nederlandse gebieden in Azië in de vroegmoderne tijd. Noem twee soorten bronnen die je verwacht tegen te komen. Beargumenteer voor elke soort bron in hoeverre deze betrouwbaar is.

De diepte in

Opdracht 3

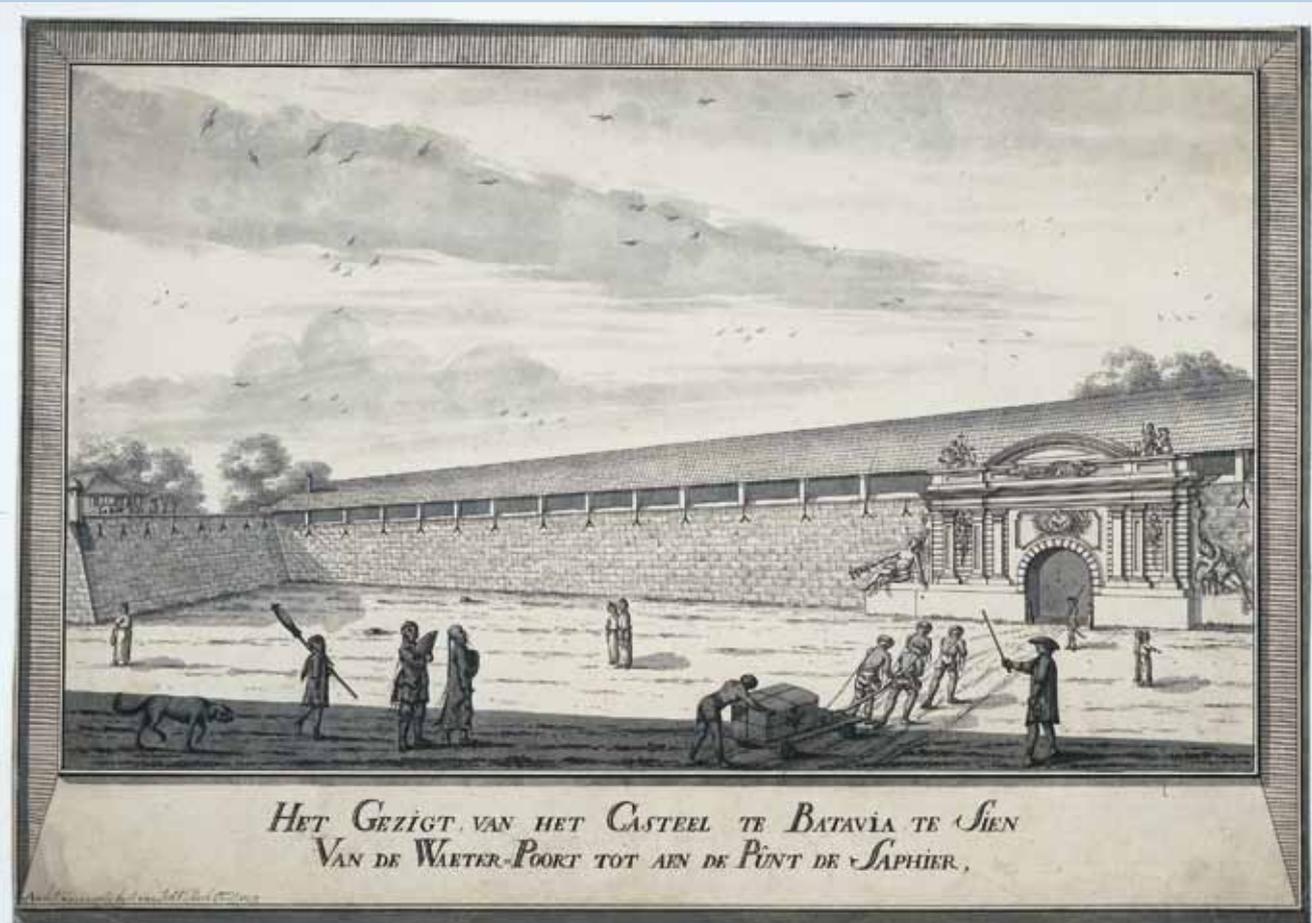
Gebruik bron 1.

Lees de vier stellingen (a-d) over de slavenbevolking in Azië en het Atlantische gebied. Leg per stelling uit of de bron wel of niet gebruikt kan worden om de stelling te ondersteunen.

- a) Er woonden tot 1750 meer slaven in Nederlandse gebieden in Azië dan in het Atlantisch gebied.
- b) Er woonden tot 1750 meer slaven in het Atlantisch gebied dan in Nederlandse gebieden in Azië.
- c) Nederlanders verkochten tot 1750 meer slaven in Nederlandse gebieden in Azië dan in het Atlantisch gebied.
- d) Nederlanders verkochten tot 1750 meer slaven in het Atlantisch gebied dan in Nederlandse gebieden in Azië.

Bron 3: Dirk Langendijk, Het Gouverneurshuis te Batavia, slaven aan het werk op de voorgrond (1758-1805). Collectie Rijksmuseum.

Bron 4: J. Rach, Slaven bij de waterpoort te Batavia (1767). Collectie Rijksmuseum.

Bron 5: Jacob Coeman, Cornelia Van Nijenronde met haar eerste man Pieter Cnoll, met dochters en hondje, op de achtergrond een slaaf en slavin (1665). Collectie Rijksmuseum.

Bron 6: Jan Brandes, Slaapkamer met zoontje Jantje en slavinnetje Bietja (1784). Collectie Rijksmuseum.

De slaaf Ontong werd voor de rechter gebracht omdat hij geprobeerd had zichzelf te verwonden. Dit was strafbaar voor slaven, dus werd Ontong door de rechter ondervraagd over waarom hij dit gedaan had. Ontong verklaarde dat hij bang was geweest voor de straf die hem thuis te wachten stond. Hij was enkele dagen van huis weggeweest en door een soldaat opgepakt en teruggebracht. Zijn eigenaar besloot hem te straffen voor zijn ongehoorzaamheid. Hij gaf enkele van zijn andere slaven de opdracht om Ontong vast te binden, naar de tuin te brengen en hem daar met een zweep op de rug te slaan. Terwijl hij werd vastgebonden had Ontong, uit angst voor deze straf, een mes van tafel gegrepen en zichzelf verwond.

Bron 7: Uit een rechtszaak tegen de slaaf Ontong (1759).

Vissers uit Bantam, een havenstad op het Indonesische eiland Java, mochten in 1655 niet meer in Batavia komen, tenzij ze er met hun gezin woonden. De vissers moesten uit Batavia wegblijven, omdat steeds opnieuw slaven werden gestolen, vooral door Bantamse vissers die door de vrije toegang die zij tot de stad hadden, de kans kregen om slechte dingen te doen. De Bantammers probeerden de slaven te ontvoeren of over te halen om naar Bantam te vluchten. Vervolgens wilden zij de slaven weer verkopen.

Bron 8: Een wet van het koloniale bestuur in Indië (1655).

Schipper Jan Olbits, die werkte voor de VOC, had in 1744 vijf slaven zonder toestemming ingevoerd. In 1746 had hij twee keer slaven ingevoerd zonder belasting te betalen. De eerste keer had hij twee manlijke slaven stiekem ingevoerd. De tweede keer deed hij dat met vijf slaven. Olbits' slaven werden in beslag genomen. De opbrengst van de verkoop van de slaven werd verdeeld onder de ambtenaren die de illegale handel hadden ontdekt. Verder moest Olbits van de rechter de proceskosten betalen.

Bron 9: Uit het archief van de belangrijkste rechtbank in de VOC-hoofdstad Batavia (1744-1746).

De huwelijksceremoniën van de slaven in de mijn bestaan daaruit: als een van de lijfeigenen met de een of andere slavine wil trouwen komt hij met de bruid bij de woning van de baas van de mijnen. Daar werd hen gevraagd of ze elkaar als echtelieden trouw zouden blijven, niemand anders zouden begeren, en de Compagnie trouw en krachtig dienst doen. Terwijl zij elkaars hand vasthielden, werden ze vervolgens door een officier gehuwd.

Bron 10: Reisverslag van de Duitser Elias Hesse, die namens de VOC op Sumatra leiding gaf aan het werk in de Silidamijnen op Sumatra (1687).

Opdracht 4

Gebruik bron 2.

- a) Deze kaart past bij een kenmerkend aspect uit de vroegmoderne tijd. Toon dit aan.
- b) Noem ten minste drie producten die de VOC uit Azië haalde voor de handel.
- c) Waar komen de mensen die in Azië als slaaf moesten werken oorspronkelijk vandaan?
- d) Leg uit wat dit voor slaven zelf waarschijnlijk betekende.

Opdracht 5

Gebruik bronnen 3 t/m 6.

- a) Noteer bij elke bron wat voor soort werk de slaven doen.
- b) Slavinnetje Bietja (bron 6) is nog maar een kind.
Bedenk en schrijf op hoe een kind slaaf kan worden.
- c) Een stelling: in Azië hadden slaven in huishoudens het zwaarder dan andere slaven.
Leg uit of je deze conclusie kan trekken op basis van bronnen 3 t/m 6.

Opdracht 6

Gebruik bron 7.

- a) In de rechtszaak wordt de bestraffing van een slaaf die was weggelopen beschreven. Andere slaven moeten de straf uitvoeren. Leg uit welk motief de slavenbezitter had om de straf niet zelf uit te voeren.
- b) Bestudeer nog een keer je antwoord bij opdracht 5c. Leg uit of je op basis van bron 7 tot een andere conclusie komt. Ga hierbij in op de betrouwbaarheid van bron 7.

Opdracht 7

Gebruik bron 8.

- a) Leg uit welk economisch motief de vissers uit Bantam hadden om slaven uit Batavia te ontvoeren.
- b) Beargumenteer dat het ontvoeren van slaven door de Bantamse vissers een onbedoeld gevolg is van de beginnende wereldeconomie.

Opdracht 8

Gebruik bron 9.

Stel, je doet onderzoek naar de betrokkenheid van VOC-personeel bij slavernij in Azië. Je vindt dit rechtbankverslag en je vraagt je af of dit een bruikbare bron is voor je onderzoek.

- a) Leg uit of je deze bron bruikbaar vindt voor je onderzoek.
- b) Leg uit of je deze bron betrouwbaar en representatief vindt. Ga hierbij in op het soort bron en de straf die Olbits kreeg.

Gebruik bron 10.

- c) Leg uit welk motief VOC-opzichters hadden om slaven met elkaar te laten trouwen.

Gebruik bronnen 9 en 10.

Je kunt op grond van deze bronnen niet concluderen dat de VOC als organisatie in slaven handelde, maar wel dat zij slavernij in Azië mogelijk maakte.

- d) Ondersteun deze conclusie met een verwijzing naar de bronnen.

In de stad Galle, aan de zuidkant van het eiland Ceylon, werden veel slaven ingezet bij publieke werken. In september 1750 had de VOC maar liefst 127 slaven: 77 mannen, 33 vrouwen, 14 kinderen en 3 baby's. Een jaar later waren er door onder andere overlijden en weglopen nog 119 slaven over. De opzichter Jan Jacob Deegen klaagde dat daarvan 19 slaven geen werk van belang konden doen, omdat het ging om negen oude mannen, acht vrouwen en twee baby's. De kinderen waren ook van weinig nut bij de publieke werken. Slechts 100 slaven waren inzetbaar, maar werden grotendeels verdeeld over de pakhuizen, de kruitmolen (waar buskruit werd gemaakt), ziekenhuizen voor Nederlanders en slaven, de scheeps- en huistimmerwerf, de smidswinkel en in de paardenstal. Voor het zware werk aan de fortificaties en op andere plekken waren te weinig slaven. De VOC loste dit op door andere onvrije arbeiders in te zetten: veroordeelde dwangarbeiders en Aziatische dienstplichtigen ('oeliamers'). Ook bijvoorbeeld in de kruitmolen werkten slaven en ander onvrije arbeiders met elkaar.

Bron 11: Uit het VOC-archief op Sri Lanka (1750-1759).

Veel heren geven hun slaven opdracht om ergens anders voor een dagloon te gaan werken, als zij even geen werk voor hen hebben. Dit loon verdween voor het grootste deel in de zakken van de heer, maar de slaven mochten ook een deel houden. Soms konden de slaven daarmee geld sparen om zich na verloop van tijd vrij te kopen. Slaveneigenaren verwachtten van hun slaven dat zij maandelijks belasting in de vorm van geld afstonden aan hun eigenaar. Dat bedrag kon oplopen tot wel 4 rijksdaalders, wat gelijkstond aan het gemiddelde loon van lagere arbeider. Handwerkslieden konden veel meer ophoeren.

Bron 12: Reisverslag van de Duitse compagniesdienaar Johann Christian Hoffman (1672).

Vandaag op 24 november 1758 verscheen Elisabeth Reijnhuijs, de huisvrouw van de zieke dokter Jacobus van Lwijk, voor mij, Jacobus Meijn boekhouder en hoogste administrateur van het bestuur van de VOC-vestiging op de Malabaarkust, dat onder het gezag staat van Casparus de Jong.

Reijnhuijs heeft volgens de regels haar bezit bewezen van de lijfeigen jongen die in het Malabaars Atsjaden genoemd wordt, maar nu de naam Bastiaan heeft gekregen. Hij is 8 jaar oud en behoort tot de kaste Chego.

Deze slaaf is aan haar verkocht door een lokale christelijke soldaat, Janiko Amaro, die inwoner is van Cambelan. Dit staat ook in de Malabaarse verklaring die Elisabeth en Janiko hebben opgesteld.

De verkoop is vandaag goedgekeurd door de onderkoopman en officiële vertaler Simon van Tongeren, die heeft vastgesteld dat deze jongen als slaaf verkocht mag worden, en dat het bezit van deze jongen wettelijk is. Deze jongen mag echter niet zonder toestemming van de overheid van deze kust worden vervoerd.

Dit is vandaag vastgesteld op het secretariaat van het bestuur van de stad Cochin. Daarbij waren de administrateurs Mansenis Pieter Rogiersz en Gillis van der Sloot als getuigen aanwezig.

Bron 13: Een verkoopakte van de VOC.

Akte van Transport, Nationaal Archief, VOC, 1.11.06.11, inv.nr. 622, scan 209.

Opdracht 9

Gebruik bron 11.

- Beschrijf welke rol de VOC speelde bij slavernij in Galle.
- Vergelijk het werk dat slaven en andere onvrije arbeiders moesten doen in Galle.
- Lees nog een keer je antwoord van opdracht 8d. Kom je op basis van bron 11 tot een andere conclusie?

Opdracht 10

Gebruik bron 12.

- Leg uit welk economisch motief slaveneigenaren hadden om hun slaven uit te lenen.

Een bewering:

Het was voor een slaaf zowel op korte als langere termijn gunstig om te worden uitgeleend door zijn eigenaar.

- Leg uit of deze bewering juist is.

Opdracht 11

De VOC bestuurde Cochin in de periode 1663-1795. Bronnen 13 en 14 zijn daar gevonden. De stad heet tegenwoordig Kochi en ligt aan de Malabaarkust in het zuidwesten van India.

Gebruik bronnen 13 en 14.

- Leg uit dat deze bronnen door de aard ervan betrouwbaar zijn.
- In 2013 wilde de regering niet officieel haar excuses maken, maar betuigde minister Lodewijk Asscher namens de regering wel 'diepe spijt en berouw' over het Nederlandse slavernijverleden. Leg uit dat de regering bronnen 13 en 14 zou kunnen gebruiken om haar standpunt te onderbouwen voor het Nederlandse slavernijverleden in Azië.
- Leg uit welk argument nabestaanden van slaven uit bronnen 13 en 14 kunnen halen om te betogen dat officiële excuses wel op zijn plaats zijn.

Opdracht 12

Gebruik bron 15.

- Volgens Hartmans moeten historici onpartijdig naar het verleden kijken. Waarom zou dat zijn?
- Beargumenteer of historici volgens jou een moreel oordeel mogen hebben over slavernij in de vroegmoderne tijd. Ondersteun je antwoord met ten minste twee argumenten.
- Wat is je eigen standpunt over slavernij in Azië in de vroegmoderne tijd? Ondersteun je antwoord met ten minste twee bronnen uit het bronnenboekje.

Opdracht 13

Kijk nog eens naar je antwoord van opdracht 2. Noteer vijf soorten bronnen die je in het bronnenboekje bent tegengekomen. Leg per bronsoort uit hoe betrouwbaar deze is.

N° 1300

Deden Den 24^{en} November 1750
 Compagnie voo myn Jacobus Meijn
 Catharina en Duffe Leeg van politie
 deser mallabaasde Commandement
 onder het Geflag van den D^{en} agt^{en} ten
 Casparus De Jong Commandant en
 Spangbieder den Anen gam Kuffe
 vants gadeso Camara en Winguila
 spant den aangemaende Getuygen Eli
 Jabet Aijnruys Lijns vrain vanden
 gawesen en hand Leekelijke Lijningin
 Jacobus van Sijth alken dewelke
 mabeoanen heeft bewijs gedaen woging
 den doctoren Lijngdams van Leeken
 van Compagnie Lijngdams ¹⁰¹⁹ van Tanalla
 baand gehaent Athjader in leuuent
 Bastiaan and D. Jansen Casp Leeg
 Door den Christen Casparijne Javiko
 Amas inwoonden tot Lambelau van
 van Compagnie vragt gelyk July
 Door Hoog van een mallabaasde ala
 anden ledigen dato door den andenkoo
 vragt en Eerste Geswaad staustaten
 Lijman van tangenen Getij de Regt
 slaafbaanheid gebreken en bewand
 id

Bron 13 in het VOC-archief.

Op 8 Augustus 1777 laat de Franse heer Beaudrij, die kapitein is van het schip De Dauphin, bij het VOC-bestuur registreren dat hij meerdere slaven heeft gekocht van Francisco de Rosairo, een inwoner van de stad Cochín. Francisco behoort tot de gemeenschap van Toepassen – dat zijn lokale christenen van gemengde Europese en Aziatische afkomst.

De Franse kapitein koopt 10 slaven van Francisco de Rosairo. De administratie van de verkoop geven de oorspronkelijke namen, de nieuwe namen, de kaste-achtergrond, de gender en de leeftijd:

<i>Oude naam</i>	<i>Nieuwe naam</i>	<i>Kaste</i>	<i>Gender</i>	<i>Leeftijd</i>
<i>Chatta</i>	<i>Januarij</i>	<i>Najjro</i>	<i>Man</i>	<i>18</i>
<i>Oenamén</i>	<i>Februarij</i>	<i>Najjro</i>	<i>Man</i>	<i>22</i>
<i>Changarapén</i>	<i>Maart</i>	<i>Najjro</i>	<i>Man</i>	<i>20</i>
<i>Kittoe</i>	<i>April</i>	<i>Najjro</i>	<i>Man</i>	<i>15</i>
<i>Changarapén</i>	<i>Meij</i>	<i>Najjro</i>	<i>Man</i>	<i>16</i>
<i>Kittoe</i>	<i>Junij</i>	<i>Najjro</i>	<i>Man</i>	<i>19</i>
<i>Ponen</i>	<i>Julij</i>	<i>Najjro</i>	<i>Man</i>	<i>15</i>
<i>Christnar</i>	<i>Augustus</i>	<i>Najjro</i>	<i>Man</i>	<i>20</i>
<i>Christnen</i>	<i>September</i>	<i>Najjro</i>	<i>Man</i>	<i>19</i>
<i>Canden</i>	<i>October</i>	<i>Najjro</i>	<i>Man</i>	<i>19</i>

Bron 14: Een verkoopakte van de VOC.

Akten van Transport, Nationaal Archief, VOC, 1.11.06.11, inv.nr. 1062, scan 58-67.

Als het goed is, kijken historici onpartijdig en met een grote nieuwsgierigheid naar de geschiedenis. Zij zetten onze voorouders niet meteen in de beklagdenbank. Sommige onderwerpen zijn echter zo zwaar beladen dat het bijna onmogelijk lijkt om uitspraken over dat verleden te doen zonder een moreel oordeel te vellen. Naast de Holocaust is ook de handel in Afrikaanse slaven zo'n onderwerp.

Bron 15: Historicus Rob Hartmans op de website van een geschiedenistijdschrift (2013).

Naar: <http://www.historischnieuwsblad.nl> (geraadpleegd 3 augustus 2016).

Meer weten?

Nederlandse literatuur over slavernij onder de VOC

- Matthias van Rossum, *Kleurrijke Tragiek. De geschiedenis van slavernij in Azië onder de VOC* (De Zeven Provinciën Reeks, Uitgeverij Verloren: Hilversum 2015).
- Reggie Baay, *Daar werd wat gruwelijks verricht. Slavernij in Nederlands-Indië* (Athenaeum: Amsterdam 2015).
- Amok in Batavia*, themanummer *Acta Historica* 3, nr. 4 (2014).
- Matthias van Rossum & Merit Guldemon, 'Slavernij, geweld en recht onder de VOC. Een inleiding op nieuwe verkenningen', *Acta Historica* 3, nr. 4 (2014) 5-10.
- Matthijs van Oostende, 'Amok in Batavia. Over Amok in Nederlands-Indische rechtszaken', *Acta Historica* 3, nr. 4 (2014) 11-15.
- Willemijn Schmidt, 'Maar zig alleen in dien toestand gedragen heeft als een mensch'. Slavenrechtzaken en de VOC', *Acta Historica* 3, nr. 4 (2014) 16-22.
- Lotte Koppenrade, 'Heb jij geen medelijden'. Het verzet van Ontong Kitjil en de relatie met zijn mannelijke medeslaven', *Acta Historica* 3, nr. 4 (2014) 23-30.
- Alinda Bos en Judith Calkhoven, 'Januarij van Babian. Een familietragedie als ingang op het slavernijverleden', *Acta Historica* 3, nr. 4 (2014) 31-39.
- Karwan Fatah-Black, 'Met gerechtelijke bronnen naar de achterkant van het koloniale borduurwerk', *Acta Historica* 3, nr. 4 (2014) 40-45.
- Remco Raben en Ulbe Bosma, *De oude Indische wereld 1500-1920* (Bert Bakker: Amsterdam 2003).

Slavernij in Azië (literatuur in het Engels)

- Richard B. Allen, *European Slave Trading in the Indian Ocean, 1500-1850* (Ohio University Press: Athens, Ohio 2015).
- Eric Jones, *Wives, Slaves and Concubines. A History of the Female Underclass in Dutch Asia* (Northern Illinois University Press: Illinois 2010)
- Herman Jeremias Nieboer, *Slavery as an Industrial System. Ethnological Researches* (Martinus Nijhoff: Den Haag 1900; herdruk Cambridge University Press: Cambridge 2010).
- Remco Raben en Max de Bruijn, *The world of Jan Brandes. Drawings of a Dutch traveller in Batavia, Ceylon and Southern Africa* (Zwolle/Amsterdam: Waanders Publishers and Rijksmuseum 2004).
- Markus Vink, '“The World’s Oldest Trade”: Dutch Slavery and Slave Trade in the Indian Ocean', *Journal of World History* 14, vol. 2 (2003) 131-177.
- Nigel Worden, *Slavery in Dutch South Africa* (Cambridge University Press: Cambridge 1985).
- Anthony Reid en Jennifer Brewster (red.), *Slavery, Bondage and Dependency in Southeast Asia* (Queensland University Press: St. Lucia 1983).

VOC (algemene literatuur in het Nederlands)

Matthias van Rossum, *Werkers van de wereld. Globalisering, arbeid en interculturele ontmoetingen tussen Aziatische en Europese zeelieden in dienst van de VOC, 1600-1800* (Uitgeverij Verloren: Hilversum 2014).

Femme Gaastra, *Geschiedenis van de VOC* (Walburg Pers: Zutphen 2007).

Els Jacobs, *Koopman in Azië: de handel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie tijdens de achttiende eeuw* (Walburg Pers: Zutphen 2000).

Websites rond slavernij

Stichting Stil Verleden (opgericht in 2014) heeft als missie om het Nederlandse slavernijverleden in een brede context te plaatsen. De stichting organiseert ook educatieve activiteiten op scholen. Meer informatie vind je op: <http://stilverleden.nl/>

Website voor het onderwijs over het Nederlandse slavernijverleden van het Nationaal instituut Nederlands slavernijverleden en erfenis (NiNsee). De site zoomt in op de Trans-Atlantische slavenhandel. Je vindt er ook hertaalde bronnen en beeldbronnen. www.slavernijenijj.nl

Het NiNsee heeft haar activiteiten sinds 2012 terug moeten schroeven wegens het wegvallen van rijkssubsidie. Het instituut is nog wel betrokken bij het jaarlijkse Keti Koti festival (1 juli in Amsterdam). Hiermee wordt de afschaffing van de slavernij op 1 juli 1863 in Suriname en het Caribisch gebied gevierd. <http://www.ketikotiamsterdam.nl/>

Deze Engelstalige website gaat over de Trans-Atlantische slavenhandel. Aan de hand van een database zijn gegevens van ongeveer 36.000 reizen op slavenscheppen beschreven. Handig als u primaire bronnen zoekt. <http://www.slavevoyages.org>

Websites over de VOC

Deze website is in 2002 online gegaan om te vieren dat de VOC 400 jaar geleden werd opgericht. De site wordt sinds 2014 bijgehouden door het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis.

www.voc-kenniscentrum.nl

De website van het Nationaal Archief bevat diverse dossiers voor onderzoek en onderwijs die betrekking hebben op de geschiedenis van de VOC. Ook zijn grote delen van het VOC-archief via deze website digitaal toegankelijk. www.gahetna.nl

De website VOC Opvarenden bevat een groot databestand met informatie over zeevarenden die in de achttiende eeuw voor de VOC vanuit de Republiek naar Azië vertrokken.

www.vocopvarenden.nationaalarchief.nl

Meer informatie: <http://socialhistory.org/nl/educatie/slavernij>

